

تأثیر استراتژی‌های متنوع‌سازی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام اختیاری LLP، با توجه به نقش میانجی ریسک بانکی در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران

ذبیح اله طاهری*^۱

سعید سالخورده^۲

شهلا پالشی^۳

چکیده

هدف این پژوهش واکاوی شکاف موجود در ادبیات موضوع با بررسی تجربی اثر استراتژی‌های متنوع‌سازی درآمد و دارایی بر مدیریت سود از نوع ذخیره زیان وام اختیاری (LLP) و نقش ریسک بانکی به‌عنوان متغیر میانجی می‌باشد. برای برآورد الگوی تحقیق از روش رگرسیون چند متغیره استفاده شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که ارتباط مثبت و معناداری بین استراتژی‌های متنوع‌سازی درآمد و دارایی و مدیریت سود مبتنی بر LLP در بانک‌ها وجود دارد. همچنین، ارتباط بین این استراتژی‌ها و ریسک بانکی مثبت و معنادار می‌باشد. استراتژی متنوع‌سازی درآمد و دارایی به‌صورت غیرمستقیم، از طریق متغیر میانجی ریسک بانکی تأثیر مثبت و معناداری بر مدیریت سود مبتنی بر LLP دارد. تحلیل کلی نتایج نشان می‌دهد که اثرات مستقیم و غیرمستقیم استراتژی‌های متنوع‌سازی در صنعت بانکداری با دست‌کاری در سود همراه می‌باشد. این یافته‌ها تأکید دارد که مقامات نظارتی در کشورهای نوظهور، با توجه به افزایش مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام LLP، الزامات گزارش‌دهی را افزایش دهند. بهبود شفافیت و کیفیت گزارش‌دهی بانک‌ها انتظاراتی است که از سوی سپرده‌گذاران، سرمایه‌گذاران، وام‌دهندگان بین‌المللی و مؤسسات رتبه‌بندی دنبال خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: استراتژی تنوع‌سازی درآمد و دارایی، مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام، ریسک بانکی.

طبقه‌بندی JEL: G10، G32 و E58.

۱. استادیار گروه حسابداری و مالی، مؤسسه آموزش عالی ادیب مازندران، مازندران، ایران (نویسنده مسئول)؛
zabihollah.taheri@adib-mazandaran.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت مالی مؤسسه آموزش عالی ادیب مازندران، مازندران، ایران؛
saeidsalkhorde@gmail.com

۳. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت مالی مؤسسه آموزش عالی ادیب مازندران، مازندران، ایران؛
Sh_pgg@yahoo.com

مقدمه

بانک‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای بازار پول و سرمایه، نقش ارزنده‌ای در توسعه اقتصادی دارند. رشد پرشتاب اقتصادی و افزایش رقابت بین بانک‌ها در تخصیص بهینه منابع مالی باعث شده است که قدرت بازاری نظام بانکی اهمیت زیادی داشته باشد (قلی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰). صنعت بانکداری ازسویی با تجهیز منابع و انتقال آن‌ها به بخش‌های اقتصادی موجبات رونق اقتصادی را فراهم می‌سازد و ازسوی دیگر بر یکی از متغیرهای مهم اقتصادی یعنی نقدینگی اثر مستقیمی دارد. اما بانک‌ها از منظر دیگر، خود بنگاه‌های اقتصادی هستند که در کنار عملکردهای مختلف‌شان نیاز به عملکرد مناسب برای بقا در بازار بانکی دارند (موسی بزرگ اصل و همکاران، ۱۳۹۵). در سطح جهان معمولاً بانک‌ها به دلیل الزامات نظارتی موجود و همچنین مقابله با تضاد منافع ذینفعان متعدد مانند سپرده‌گذاران، طلبکاران، بیمه‌گذاران سپرده و قانون‌گذاران، به میزان قابل توجهی درگیر شیوه‌های مدیریت سود می‌شوند. یکی از مواردی که در این موضوع تأثیر بسزایی دارد، تنوع‌بخشی درآمد و دارایی بانکی است. البته یادآوری می‌شود که تنوع‌بخشی درآمد و دارایی هم بر مدیریت سود و هم بر مدیریت ریسک بانکی تأثیرگذار است. (بن رجب و مرزکی، ۲۰۲۴).

از این رو بانک‌ها بر آن هستند که با افزایش خلاقیت در استفاده از استراتژی‌های تنوع‌بخشی، سپرده‌ها و متقاضیان تسهیلات بانکی بیشتری جذب کنند (قلی‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰). بانک‌ها منابع مالی جذب شده از سپرده‌گذاران را در قالب تسهیلات بانکی ارائه می‌دهند و با ارائه آن به متقاضیان تلاش دارند حداکثر منفعت را کسب کنند تا بتوانند برای خود و سپرده‌گذاران کسب درآمد کنند (موسی بزرگ اصل و همکاران، ۱۳۹۵). صنعت بانکداری ایران در چند دهه اخیر با مشکلات بسیاری از جمله ورشکستگی مؤسسه‌های اعتباری، افزایش مطالبات، افزایش دارایی‌های غیرمولد، تغییرات نرخ سپرده و تسهیلات مواجه بود. نظارت ضعیف نهادهای مسئول، بی‌توجهی به کنترل داخلی در بانک‌ها و به تبع آن ناکارآمدی کنترل داخلی و غفلت از تأثیرهای مهم حاکمیت شرکتی مناسب، موجب شده است که راهبری بانک‌ها با کمترین استانداردها و بدون شفافیت و حساب‌دهی به راه خود ادامه دهد (کریمی پور و همکاران، ۱۳۹۷). همچنین، از ابتدای دهه ۹۰ بانک‌ها پیوسته شاهد تنزل توان درآمدزایی و در عین حال تشدید فشار بر هزینه‌های مالی خود بودند. بین درآمد و هزینه بانک‌ها شکاف افتاد و زیان‌ده شدند؛ در نتیجه برای بهتر و عادی نشان دادن وضعیت مالی خود به دنبال صورت‌سازی و آذین‌بندی گزارش‌های مالی برآمدند (بدری و زمان‌زاده، ۱۳۹۶). بنابراین هدف این پژوهش، بررسی تأثیر تنوع

درآمد و دارایی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخایر زیان وام اختیاری در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران و نقش سطح ریسک در واسطه‌گری این اثر می‌باشد و این موضوع بررسی می‌شود که ریسک بانکی به‌عنوان متغیر واسطه‌ای بر ارتباط بین استراتژی‌های متنوع‌سازی و ذخایر زیان وام چه تأثیری دارد؟ با توجه به مباحث مطرح شده، انتظار می‌رود نتایج این پژوهش بتواند دستاوردها و ارزش افزوده علمی به‌شرح زیر داشته باشد:

اول اینکه نتایج پژوهش می‌تواند موجب گسترش مبانی نظری پژوهش‌های گذشته در ارتباط با استراتژی‌های متنوع‌سازی و مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام شود. دوم اینکه، شواهد پژوهش نشان خواهد داد که چگونه استراتژی متنوع‌سازی می‌تواند بر ذخیره زیان وام بانک‌ها تأثیرگذار باشد. این موضوع می‌تواند به‌عنوان یک دستاورد علمی، اطلاعات سودمندی در اختیار قانون‌گذاران حوزه بانکداری، دانشجویان و پژوهشگران حوزه حسابداری و مالی قرار دهد. ضرورت پژوهش حاضر به این صورت است که در این زمینه به‌طور اختصاصی مطالعات زیادی در ایران و سایر کشورهای جهان انجام نشده است. بسط این موضوع در کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه بسیار حائز اهمیت می‌باشد. ایران از جمله کشورهای در حال توسعه با ظرفیت و پتانسیل‌های زیر بنایی، فیزیکی، انسانی است که می‌تواند هدف این پژوهش قرار گیرد.

مبانی نظری

تأثیر استراتژی‌های متنوع‌سازی درآمد و دارایی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخایر زیان وام اختیاری^۱

مدیریت سود به شیوه‌هایی اطلاق می‌شود که برای برآورده کردن انتظارات تحلیل‌گران مالی و الزامات قانون‌گذاری، عمداً بر نتایج مالی گزارش شده تأثیر می‌گذارد (تکلوزین^۲، ۲۰۲۳). بانک‌ها برای مقابله با تضاد منافع ذینفعان متعدد خود مانند سپرده‌گذاران، طلب‌کاران و قانون‌گذاران، شیوه‌های مدیریت سود متفاوتی را در پیش می‌گیرند (کوتینه و همکاران^۳، ۲۰۱۳). برخی مطالعات، شیوه‌های مدیریت سود در بانک‌ها را با استفاده از ذخایر زیان وام اختیاری (LLP) نشان می‌دهند

1. Loan Loss Provisions (LLP)

2. Teclezion

3. Quttainah et al

(آمیدو و کویپر^۱، ۲۰۱۵). البته انگیزه این شیوه‌ها عمدتاً به دلیل سطح بالای عدم تقارن اطلاعاتی در بخش بانکی است (مرسنی و عثمان^۲، ۲۰۱۶).

این عدم تقارن اطلاعاتی ناشی از پیچیدگی و گسترش جغرافیایی فعالیت‌های بانکی است که فرآیند نظارت را پیچیده می‌کند. علاوه بر این، توانایی بانک‌ها برای خارج کردن وام‌ها و دارایی‌ها از ترازنامه، عدم شفافیت حسابداری آن‌ها را افزایش می‌دهد. برای تقویت درآمدهای بانکی، مدیران تراکنش‌های خود را از کارکردهای سنتی دریافت سپرده و اعطای وام، به سمت کارمزد و خدمات مبتنی بر کارمزد متنوع می‌کنند (ابوزاید و همکاران^۳، ۲۰۱۸). ورود به فعالیت‌های غیربانکی، مانند تجارت و بازار ساخت، پیچیدگی ترازنامه بانک‌ها را تشدید می‌کند (کمسیون بررسی بحران مالی^۴، ۲۰۱۱). این پیچیدگی، به نوبه خود، مشکلات عدم تقارن اطلاعات و قدرت اختیاری مدیران در بانک‌های متنوع را تشدید می‌کند (آمیدو و کویپر، ۲۰۱۵).

بنابراین، سطوح بالاتر تنوع بانکی ممکن است با فراهم کردن فرصت‌هایی برای دست‌کاری بیشتر سود مبتنی بر LLP بر کیفیت اطلاعات حسابداری تأثیر بگذارد. در واقع، پیچیدگی بانک مستلزم منابع و تخصص بیشتری برای بررسی درآمدهای حاصل از فعالیت‌های مختلف است که پتانسیل دست‌کاری سود را افزایش می‌دهد (بن رجب و مرزکی، ۲۰۲۴). LLP شاخص تعیین‌کننده آگاهی بخشی اقلام تعهدی بانک‌هاست و نقش تعیین‌کننده‌ای در پایداری و سلامت بانک‌ها دارد (بیور و همکاران^۵، ۲۰۰۳). پژوهش‌های گذشته دو فرضیه متفاوت در مورد تأثیر تنوع بخشی درآمد و دارایی بر مدیریت سود را مورد بحث قرار داده است؛ حالت اول پیش‌بینی می‌کند که شرکت‌های متنوع‌سازی شده بیشتر احتمال دست‌کاری سود را دارند. ساختارهای پیچیده این شرکت‌ها عدم تقارن اطلاعاتی را افزایش می‌دهد که فرصت‌هایی را برای دست‌کاری بیشتر سود فراهم می‌کند (برج و ناند^۶، ۲۰۰۳). پیچیدگی شرکت مستلزم بودجه و مهارت بیشتر برای بررسی سود یا درآمد حاصل از فعالیت‌های متنوع شده است که شفافیت شرکتی را محدود می‌کند (رودریگر-پرز و ون همن^۷، ۲۰۱۰). به عبارت دیگر شرکت‌های متنوع‌شده انگیزه‌های قوی برای مدیریت سود دارند تا اطلاعات خصوصی در مورد عملکرد آینده را

-
1. Amidu & Kuiper
  2. Mersni & Othman
  3. Abuzayed et al
  4. Financial Crisis Inquiry commission
  5. Beaver et al
  6. Burch & Nanda
  7. Rodríguez-Perez & Van Hemmen

نشان دهند، زیرا آن‌ها در محیط‌های غیرمتمرکز فعالیت می‌کنند که در آن تمایل به گسترش اطلاعات دارند (پارک و شین^۱، ۲۰۲۳). احمد و همکاران^۲ (۲۰۲۱) استدلال می‌کنند که تنوع‌بخشی شرکت فرصت بیشتری را برای مدیریت سود ایجاد می‌کند یعنی با تنوع بیشتر، مدیران اختیار بیشتری دارند و به‌طور بالقوه فرصت‌های بیشتری را برای دست‌کاری سود در بخش‌های مختلف دارند.

جریان دیگری از تحقیقات بیان می‌کنند که سود حاصل از فعالیت‌های مختلف شرکت، همبستگی کمتری دارد و این امر دست‌کاری سود حاصل از همه فعالیت‌ها را برای مدیران دشوار می‌کند. در واقع اقلام تعهدی حاصل از فعالیت‌های مختلف همبستگی نداشته و ممکن است یکدیگر را جبران نمایند؛ بنابراین نیاز کمتری به مدیریت سود وجود دارد (مسعود و همکاران^۳، ۲۰۱۷). پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد برای بخش بانکداری دو نوع استراتژی متنوع‌سازی وجود دارد؛ تنوع درآمد و تنوع دارایی. تنوع درآمد به افزایش درآمدهای غیرمالي برای بانک‌های اسلامی یا درآمدهای بدون بهره برای بانک‌های غیراسلامی، مانند کارمزد و خدمات مبتنی بر کارمزد یعنی بیمه، سرمایه‌گذاری، مدیریت دارایی و معاملات اوراق بهادار اشاره دارد. تنوع‌بخشی زمانی اتفاق می‌افتد که بانک‌های اسلامی بیشتر بر فعالیت‌های بدون بهره یا غیرمالي تمرکز می‌کنند تا فعالیت‌های تأمین مالی و کسب درآمد (بن رجب و مرزکی، ۲۰۲۴). در حقیقت منابع اصلی درآمد بانک‌ها اعطای وام و تجهیز سرمایه است. بانک‌ها منابع درآمدی خود را با توسعه خدمات مالی جدید و فعالیت‌های بدون بهره متنوع می‌کنند تا درآمد خود را افزایش دهند و نیازهای مشتریان را برآورده کنند و در رقابت باقی بمانند (نگوین و همکاران^۴، ۲۰۲۳). تنوع دارایی‌ها عبارت است از توزیع سرمایه‌گذاری‌ها در بسته‌های مختلف دارایی‌های بانک‌ها مانند اوراق بهادار، وجوه نقد، وام‌های خالص، دارایی‌های ثابت، سرمایه‌گذاری در شرکت‌های تابعه و اوراق بهادار با خرید شده و معاملاتی یا تعهد مشتریان به پذیرش بانکی می‌باشد (لیانگ و رودز^۵، ۱۹۹۱). تنوع دارایی‌ها زمانی به‌وجود می‌آید که تمرکز بانک‌ها بر فعالیت‌های غیرقرضه‌ای بیشتر از سپرده‌ها و فعالیت‌هایی نظیر وام‌دهی سنتی است (نگوین، ۲۰۱۸).

-
1. Park & Shin
  2. Ahmed et al
  3. Masud et al
  4. Nguyen
  5. Liang & Rhoades

تأثیر تنوع‌بخشی درآمد و دارایی بر ریسک بانکی

بخش قابل‌توجهی از پژوهش‌ها بر رابطه بین تنوع‌بخشی و ریسک بانکی و مطالعات کمی در کشورهای توسعه یافته و سیستم‌های بانکی نوظهور در این زمینه تمرکز دارد. جریانی از پژوهش‌ها همانند وانگ و لین^۱ (۲۰۲۱) نشان می‌دهند که تنوع درآمد، ریسک بانکی را در اقتصادهای نوظهور کاهش می‌دهد اما تأثیر قابل توجهی در اقتصادهای توسعه یافته ندارد. مؤسسات بانکی می‌توانند هزینه‌های مورد انتظار ناشی از فشار مالی در طول دوره‌های بحران را با تنوع‌بخشیدن به فعالیت‌های خود کاهش دهند. مودودالحق^۲ و همکاران (۲۰۲۳) در پژوهش خود ثابت کردند که مزایای تنوع درآمد در طول بحران‌های مالی به‌ویژه برای بانک‌های کوچک با کاهش ریسک، افزایش یافته است. باین‌حال نتایج آن‌ها نشان می‌دهد که بانک‌های بزرگ در طول بحران‌های مالی با تنوع‌بخشی دارایی خود، کاهش بیشتری در ریسک تجربه می‌کنند. تفاوت‌های اساسی بین گروه‌های مختلف از نظر اندازه، در مورد تأثیر تنوع‌بخشی درآمد بر ریسک اعتباری وجود دارد؛ به‌طور ویژه بانک‌های متوسط نسبت به بانک‌های بزرگ و کوچک حساسیت بیشتری نسبت به این نوع تنوع‌بخشی دارند (شرایبر^۳، ۲۰۲۴). توزیع درآمد در فعالیت‌های مختلف ممکن است وابستگی به هر منبع را کاهش دهد و درآمد را در طول رکود اقتصادی تثبیت کند؛ باین‌وجود برخی از فعالیت‌های درآمدی بدون بهره ممکن است ذاتاً پرخطرتر از وام‌دهی سنتی باشند و به‌طور بالقوه مزایای تنوع‌بخشی را جبران کنند (زوای و زوقلامی^۴، ۲۰۲۳). بنابراین تنوع‌بخشی درآمد می‌تواند استراتژی ارزشمندی برای افزایش ثبات بانک باشد اما فراتر از حد مطلوب، می‌تواند مضر باشد (آدم^۵، ۲۰۲۳).

برخلاف پژوهش‌های فوق‌الذکر، پژوهش‌های دیگری تأکید می‌کنند که تنوع‌بخشی بانکی ریسک را افزایش می‌دهد؛ به‌عنوان مثال عمار و بوقرار^۶ (۲۰۱۹) دریافتند که در مجموع تنوع، سودآوری بانک را بهبود می‌بخشد. همچنین، نشان دادند که مشارکت در فعالیت‌های غیرمرتبط با بهره، بده‌بستان سود-هزینه ناشی از تنوع‌بخشی را که به دلیل افزایش ریسک ورشکستگی ایجاد می‌شود، بدتر می‌کند. آلوان^۷ و همکاران (۲۰۲۱) دریافتند که تنوع‌بخشی، عملکرد بانک را بهبود می‌بخشد اما مزیت تنوع‌بخشی با

-
1. Wang & Lin
  2. Modud-Ul-Haq
  3. Schreiber
  4. Zouaui & Zoghلامي
  5. Adem
  6. Ammar & Bougharar
  7. Alouane

قرار گرفتن بیشتر در معرض درآمدهای غیربهره‌ای ناپایدار مورد تهدید قرار می‌گیرد. بانک‌هایی که با فعالیت‌های متنوع شده غیرستتی گسترش می‌یابند ساختار پیچیده‌ای دارند که نوسان درآمدی و ریسک بانکی را افزایش می‌دهد؛ زیرا اکثریت قراردادهای وام بانکی برخلاف تراکنش‌های غیرستتی بانک‌ها بر مبنای روابط نزدیک با مشتریان است. در واقع زحمت ثبت و تغییر اطلاعات برای فعالیت‌هایی مانند تسهیلات بانکی نسبت به سایر خدمات بالاتر است. در نتیجه تعویض بانک به دلیل رقابت بین مؤسسات در این سطح برای مشتریان خدمات غیرستتی آسان‌تر است. (الخوری و اروری^۱، ۲۰۱۹)

نقش میانجی ریسک بانکی

ریسک شرکت حتی بیشتر از تنظیمات نهادی که شرکت از آن پیروی می‌کند، به شیوه‌های مدیریت سود کمک می‌کند (کامپا و کاماچو^۲، ۲۰۱۴). شرکت‌هایی که از نظر مالی دچار مشکل هستند انگیزه قوی برای مدیریت درآمد خود و حفظ وضعیت فهرست خود دارند؛ به‌ویژه شرکت‌هایی که در بازارهای نوظهور فعالیت می‌کنند و با مشکلات مالی بیشتری مواجه هستند، در مدیریت سود مبتنی بر اقلام تعهدی افزایش درآمد مشارکت می‌کنند (ماماتزاکیس^۳، ۲۰۲۳ و پراتیوی و همکاران^۴، ۲۰۲۲). تأثیر ریسک بر مدیریت سود در بانک‌ها به‌عنوان نهادهای اصلی در سیستم مالی که اقتصادهای نوظهور را پیش می‌برد، مشهود است. بنابراین، بانک‌های پرریسک انگیزه بیشتری نسبت به سایر مؤسسات برای دست‌کاری سود گزارش شده برای برآوردن انتظار تحلیلگران و سهام‌داران را دارند (مولجونو و سوک^۵، ۲۰۱۸)

پژوهش‌های پیشین با در نظر گرفتن چگونگی تأثیر استراتژی تنوع‌بخشی بر مدیریت سود شواهد تجربی مختلفی را نشان دادند؛ اما این پژوهش نشان می‌دهد که اثر واسطه‌ای ریسک بانکی می‌تواند به حل این مباحث کمک کند. در حقیقت پژوهش‌های گذشته برخی از جوانب ارتباط بین تنوع‌بخشی بانک و مدیریت سود، ارتباط بین مدیریت سود و ریسک بانکی یا ارتباط بین تنوع‌بخشی و ریسک بانکی را بررسی کرده‌اند باین‌حال این مطالعات امکان فرایند میانجی‌گری را نادیده می‌گیرند که از طریق آن تنوع‌بخشی بر ریسک و بر مدیریت سود تأثیرگذار است. طبق مواردی که مطرح شده است،

1. AlKhoury & Arouri
2. Campa & Camacho
3. Mamatzakis
4. Pratiwi et al
5. Muljono & Suk

تنوع‌بخشی ریسک بانکی را افزایش می‌دهد که این موضوع مدیران بانک‌ها را در به‌کارگیری مدیریت سود ترغیب می‌کند.

مروری بر پیشینه تحقیق

پیشینه خارجی

بن رجب و مرزکی (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان تأثیر واسطه‌ای ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی‌های متنوع‌سازی و ذخایر زیان وام اختیاری از داده‌های ترازنامه و صورت سود و زیان ۱۲۱ بانک فهرست شده و غیر بورسی فعال در ۱۱ کشور خاورمیانه و شمال آفریقا از جمله مصر، بحرین، کویت، عمان، قطر، تونس، عربستان سعودی، ترکیه، اردن، لبنان و امارات متحده عربی از ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۸ استفاده کردند و با استفاده از آزمون الگوی میانجی بارون و کنی^۱ با معیارهای مختلف تنوع و ریسک نشان دادند که درآمد بانک و تنوع دارایی، اثرات منحصر به فرد و ترکیبی بر مدیریت سود دارند. نتایج همچنین نشان داد که اثر واسطه‌ای ریسک به توضیح این رابطه در بانک‌ها کمک می‌کند؛ به‌ویژه استراتژی‌های متنوع‌سازی بانک با افزایش ریسک بانکی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخایر زیان وام تأثیر مثبت می‌گذارد. باین‌حال تنها اثر مستقیم و مثبت استراتژی‌های متنوع‌سازی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخایر زیان وام را می‌توان در بانک‌های اسلامی مشاهده کرد و اثر غیرمستقیم آن بررسی نمی‌شود.

تاکور و آرورا (۲۰۲۴) در پژوهشی با عنوان عوامل تعیین‌کننده تنوع درآمد: شواهد تجربی از بانک‌های هندی، با هدف بررسی عوامل تعیین‌کننده تنوع درآمد در بین درآمد بهره و درآمد غیربهره بانکی و همچنین برای منابع درآمد غیرسستی، ۱۱۰ بانک تجاری هند را با ۱۴۸۰ مشاهده در بازه زمانی ۲۰۰۴ تا ۲۰۲۲ مورد ارزیابی قرار دادند و با استفاده از مدل رگرسیون پانل توییت نشان دادند که تنوع درآمد به‌طور مثبت تحت تأثیر اندازه بانک، پیشرفت‌های تکنولوژیکی، نسبت هزینه به درآمد، بازده دارایی‌ها، رقابت بازار و تورم در اقتصاد است. باین‌حال، تصمیم برای تنوع‌بخشیدن به منابع درآمدی تحت تأثیر نسبت سرمایه، تولید ناخالص داخلی و نسبت واسطه‌گری مالی است. علاوه بر این، عواملی مانند کیفیت دارایی (ذخایر زیان وام) و نسبت نقدینگی مستقیماً بر استراتژی‌های متنوع‌سازی در صنعت بانکداری هند تأثیر نمی‌گذارند.

اوجنچ و راجرز^۱ (۲۰۲۲) در پژوهشی با عنوان تأثیر تنوع درآمد بر سودآوری و ثبات بانک در طول همه‌گیری کوید-۱۹ با بررسی داده‌های بانک‌های کشور کنیا در بازه زمانی ۲۰۱۰ تا ۲۰۲۰، رابطه بین متنوع‌سازی و عملکرد بانک را با استفاده از رگرسیون پانل پویا مورد تحلیل قرار داد که نشان می‌دهد، بانک‌هایی که منابع درآمدی خود را متنوع می‌کنند از نظر مالی پایدارتر بوده و عملکردی سودآورتر دارند.

احمد و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان تنوع شرکت، سهام‌داری مدیریتی و مدیریت سود مبتنی بر تعهد، با بررسی ۴۵ شرکت پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار نیجریه از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۸ و با استفاده از تکنیک رگرسیون حداقل مربعات تعمیم یافته^۲ (GLS)، نشان دادند که تنوع‌بخشی، فرصت بیشتری را برای مدیریت سود ایجاد می‌کند و تنوع صنعتی و جغرافیایی اثرات مثبت و معناداری بر مدیریت سود دارد.

آلوئن و همکاران (۲۰۲۱) در پژوهشی با عنوان سه‌گانه مالکیت، تنوع درآمد و رابطه عملکرد: شواهد تجربی از بانک‌های تونس، با هدف بررسی اثرات تنوع درآمد بر عملکرد بانک و چگونگی تأثیر ساختار مالکیت بر این رابطه، داده‌های بانک‌های فهرست شده تونس در دوره ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۷ را مورد ارزیابی قرار دادند که نشان می‌دهد افزایش تنوع عملکرد بانک را بهبود می‌بخشد، اما مزایای تنوع با افزایش قرار گرفتن در معرض درآمدهای غیربهره‌ای نوسان مورد تهدید قرار می‌گیرد. علاوه بر این، بانک‌های متنوع با تمرکز مالکیت، ریسک را کاهش می‌دهند که نشانگر این است که تمرکز مالکیت نقش تعدیل‌کننده مهمی دارد.

کیم و همکاران^۴ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان بحران مالی، تنوع بانکی و ثبات مالی: کشورهای سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۵، تجزیه و تحلیل مشاهدات سالانه بانکی از ۳۴ کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه در دوره ۲۰۰۲ تا ۲۰۱۲ نشان دادند که تنوع بانکی و ثبات مالی یک رابطه U شکل معکوس دارند. یافته‌ها نشان می‌دهد که ثبات مالی با تنوع‌بخشی بانک افزایش می‌یابد تا زمانی که تنوع بانکی به سطح مطلوب خود برسد اما پس از آن که تنوع بانکی فراتر از حد بهینه افزایش یابد، شروع به کاهش می‌کند. این یافته‌ها حاکی از آن است که درجه متوسطی از تنوع بانکی، ثبات بانک را افزایش می‌دهد اما تنوع بیش از حد تأثیر نامطلوبی دارد. علاوه بر این، روشن است که این

1. Ochenge
2. Covid19
3. Generalized least squares
4. Kim et al
5. Organization for Economic Cooperation and Development (OECD)

رابطه بعد زمانی دارد. در دوره‌های بحرانی، بهتر است بانک‌ها به جای تنوع‌بخشیدن به فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها، بر عملکردهای واسطه‌گری سنتی (یعنی سپرده‌ها و وام‌ها) تمرکز کنند. علاوه بر این، نتایج نشان می‌دهد که اگرچه اکثر قانون‌گذاران در سراسر جهان تنوع را برای کاهش ریسک بانک تشویق می‌کنند اما تنوع بانکی ممکن است بی‌ثباتی مالی بانک را تشدید کند یا خطر سقوط بازار مالی را در هنگام وقوع رویدادهای خاص مانند بحران‌های مالی افزایش دهد.

چو و چانگ (۲۰۲۰) در پژوهشی با عنوان آیا تنوع شرکت‌ها کیفیت ارقام تعهدی را افزایش می‌دهد؟ با هدف بررسی ارتباط بین تنوع شرکتی و کیفیت ارقام تعهدی با نمونه‌ای از شرکت‌های فهرست‌شده در بورس نیویورک، بورس آمریکا و نزدک^۱ از سال ۱۹۹۸ تا ۲۰۱۶ نشان دادند ارتباط مثبت معنادار بین سطح تنوع شرکت‌ها و قابلیت اطمینان تعهدی است که نشان می‌دهد اثر تنوع بر اثر خطاهای اندازه‌گیری غالب است و منجر به افزایش کیفیت تعهدی شرکت‌ها می‌شود. نویسندگان همچنین شواهد بیشتری یافتند که نشان می‌دهد این ارتباط مثبت زمانی که فعالیت‌های عملیاتی زیربنایی یک شرکت در بین بخش‌ها همبستگی کمتری داشته باشد، آشکارتر می‌شود و با این واقعیت همخوانی دارد که اگر شرکتی در خطوط مختلف کسب‌وکار شرکت کند، اثر تنوع آشکارتر می‌شود.

امیدو و کوپیر (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان استراتژی‌های مدیریت سود، تأمین مالی و تنوع‌بخشی بانک‌ها در آفریقا با بررسی تمام ۳۳۰ بانک در ۲۹ کشور آفریقایی در دوره زمانی ۲۰۰۹-۲۰۰۲، نشان دادند بانک‌هایی که فعالیت‌های خود را در راستای فعالیت‌های سودآور متنوع می‌کنند، کمتر احتمال می‌رود که سود خود را با استفاده از ذخایر زیان وام اختیاری مدیریت کنند. همچنین، با افزایش سهم بازار بانک، حساسیت مدیریت سود به تنوع درآمد از طریق درآمد بهره کاهش می‌یابد.

هدایت و همکاران^۲ (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان ریسک بانکی و فعالیت‌های درآمدی بدون بهره در صنعت بانکداری اندونزی، رابطه بین تنوع محصول و ریسک بانک در دوره زمانی ۲۰۰۸-۲۰۰۲ را مورد بررسی قرار دادند. تجزیه و تحلیل نشان می‌دهد که تأثیر تنوع محصول بر ریسک بانک به شدت به اندازه دارایی بانک بستگی دارد. به‌طور خاص، درجه تنوع محصول به‌طور منفی با ریسک بانک برای بانک‌های کوچک مرتبط است. در مقابل، درجه تنوع محصول به‌طور مثبت با ریسک بانک برای بانک‌های بزرگ مرتبط است.

1. NASDAQ
2. Hidayat et al

پیشینه داخلی

گودرزی فراهانی و همکاران (۱۴۰۳) در پژوهشی با عنوان بررسی رابطه متنوع‌سازی منابع و مصارف بانکی و ریسک سیستمی، با ارزیابی بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران که در راستای برآورد تأثیر متنوع‌سازی منابع و مصارف بانکی بر ریسک سیستمی از روش داده‌های پانلی و رگرسیون کوانتایل در بازه زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۱ برای منتخبی از بانک‌های کشور استفاده کردند، نشان دادند که متنوع‌سازی منابع و مصارف بانکی به دلیل اینکه منجر به وابستگی بیشتر بین نهادهای مالی و همچنین، ترکیب مختلفی از دارایی‌های مالی می‌شود منجر به افزایش در ریسک سیستمی و سرایت آن به سایر نهادهای مالی می‌شود. علاوه بر این، با توجه به نتایج رگرسیون کوانتایل بیان کردند که اثرگذاری شاخص متنوع‌سازی منابع و مصارف در گروه‌های مختلف بانکی با توجه به میزان ریسک سیستمی متفاوت بوده است. بالا بودن ریسک سیستمی در ایران نشان می‌دهد به‌رغم وجود نظارت بر بخشی از نهادهای مالی، ریسک سیستمی فعالیت‌های مالی بیش از اندازه بوده و همین امر شاید لزوم وجود مرجع ناظر مؤثر را مطرح می‌کند.

میمت و گراوند (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان رابطه متنوع‌سازی درآمد با سوددهی و ثبات بانک‌ها در شرایط ریسک با رویکرد مقایسه‌ای (شرایط بحران سلامت) با هدف بررسی رابطه متنوع‌سازی درآمد با سوددهی و ثبات بانک‌ها در شرایط بحران، ۱۷ بانک منتخب در دوره زمانی ۵ ساله از سال ۱۳۹۶ الی ۱۴۰۰ را مورد تجزیه و تحلیل قرار دادند و با استفاده از محاسبات نرم‌افزارهای *Excel* و تجزیه و تحلیل نرم‌افزار *Spss* و *Eviews* نشان دادند رابطه تنوع بخشی درآمد با سودآوری و ثبات بانک‌ها در دوره‌های مختلف متفاوت بوده و لذا بانک‌ها باید شرایط پر مخاطره را در فعالیت‌های خود در نظر بگیرند. بانک‌ها باید کمیته مدیریت ریسکی جهت مدیریت بحران‌های احتمالی را در نظر داشته باشند.

حیاوی و محقق (۱۴۰۲) در پژوهشی با عنوان ارزیابی ارتباط بین ساختار مالکیت، متنوع‌سازی و عملکرد بانک در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران با بررسی ۲۰ بانک به صورت پانل دیتا در دوره زمانی سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۰، با استفاده از رگرسیون‌های اثرات تصادفی و گشتاورهای تعمیم یافته، نشان دادند که متنوع‌سازی در بازه دارایی‌های بانک‌ها تأثیری مثبت و معنادار دارد و در بازه حقوق صاحبان سهام تأثیر ندارد. به عبارتی دیگر، متنوع‌سازی مطلوب و ایجاد ساختاری مناسب در بانک‌ها از طریق بهبود در عملکرد و کاهش ریسک بانکی می‌تواند باعث ثبات در نظام بانکی شود.

کمالیان و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان نقش بحران بانکی در اثرگذاری تنوع درآمدی بر سودآوری صنعت بانکداری در ایران، با بررسی ۸ بانک پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران

به‌عنوان جامعه آماری طی بازه زمانی ۱۳۸۴ تا ۱۳۹۴ با استفاده از روش اقتصادسنجی پانل (حداقل مربعات تعمیم یافته برآوردی^۱ EGLS) نشان دادند که افزایش در سهم درآمدهای غیربهره‌ای در زمانی که بحران بانکی وجود دارد، اثر منفی و معناداری بر بازدهی حقوق صاحبان سهام دارد. این در حالی است که بین نسبت تسهیلات اعطایی به دارایی بانک و بازدهی حقوق صاحبان سهام در شرایط بحران بانکی، ارتباط مثبت و معناداری وجود دارد؛ بدین معنا که در دوره‌های بحران بانکی، بهتر است بانک‌ها بجای متنوع کردن فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌های خود به کسب درآمدهای بهره‌ای بپردازند.

رحیمی و کوشکی (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان بررسی کارایی متنوع‌سازی و اثرات آن بر عملکرد بانک‌های فعال در بورس اوراق بهادار تهران از روش اقتصادسنجی داده‌های تابلویی با توجه به ۱۸ بانک فعال در شبکه بانکی در بازه زمانی ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۵ به این نتیجه رسیدند که متنوع‌سازی بر بازده دارایی‌ها، بازده حقوق صاحبان سهام و در نتیجه بر عملکرد بانک‌ها تأثیر مثبت دارد.

قادری و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر استراتژی متنوع‌سازی بر ریسک ورشکستگی شرکت‌ها، با بررسی ۸۸ شرکت طی سال‌های ۱۳۹۰ الی ۱۳۹۵ با تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها و بهره‌گیری از تکنیک آماری رگرسیون داده‌های ترکیبی، نشان دادند که میزان ریسک ورشکستگی شرکت‌ها با افزایش متنوع‌سازی تجاری کاهش می‌یابد. در واقع شرکت‌ها با اجرای استراتژی متنوع‌سازی محصولات خود می‌توانند سهم خود از بازار فروش را افزایش دهند و ریسک ورشکستگی را کاهش دهند. همچنین، نتایج حاکی از عدم وجود ارتباط بین متنوع‌سازی جغرافیایی و ریسک ورشکستگی در شرکت‌ها است.

صفدری و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان تأثیر تعیین تأثیر بانک‌ها و مؤسسات مالی از ذخیره زیان وام اختیاری در بورس اوراق بهادار تهران که با روش غربالگری نمونه ۱۲ بانک متعارف و ۴ بانک اسلامی که در دوره زمانی ۱۳۸۷-۱۳۹۳ فعالیت داشتند با استفاده از رگرسیون و خطی‌سازی نشان دادند که بهره‌وری باضریب ۰.۸۳ بر ذخیره زیان وام اختیاری در بانک‌ها و مؤسسات مالی تأثیر دارد و عدم اطلاع‌رسانی دقیق و شفاف، برخی معاملات غیرواقعی از جانب کارگزاران و مراجعان بانک و همچنین ابهام و پیچیدگی در نظام بانکداری بدون ربا، برخی علل عدم اجرای کامل قانون بانکداری بدون ربا است. در نتیجه بانک‌های بزرگ‌تر و متعارف‌الزاماً سودآوری بالاتری ندارند؛ درحالی‌که بانک‌های با ارزش دارایی‌های بالاتر سودآورتر می‌باشند. بنابراین افزایش سود در بانک‌ها و مؤسسات

مالی سبب بهره‌مندی از فرصت‌های بیشتر برای حرکت درجهت توسعه فعالیت‌ها از سوی بانک‌ها و اعتماد بیشتر و توسعه سرمایه‌گذاری از طرف سرمایه‌گذاران می‌گردد.

ابراهیمی و همکاران (۱۳۹۴) پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر تنوع درآمدی بر عملکرد بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران انجام دادند. جامعه آماری کلیه بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران طی دوره ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۲ مورد بررسی قرار داده و از طریق رابطه رگرسیون چند متغیره و آزمون فیشر^۱ نشان دادند که تنوع درآمدی و نرخ بازده دارایی‌ها، اثری مثبت و نسبت هزینه به درآمد، اثر منفی بر عملکرد بانک دارند. همچنین، نتایج نشان می‌دهد که نسبت مالکیت و نیز اندازه بانک بر عملکرد بانک اثری ندارند.

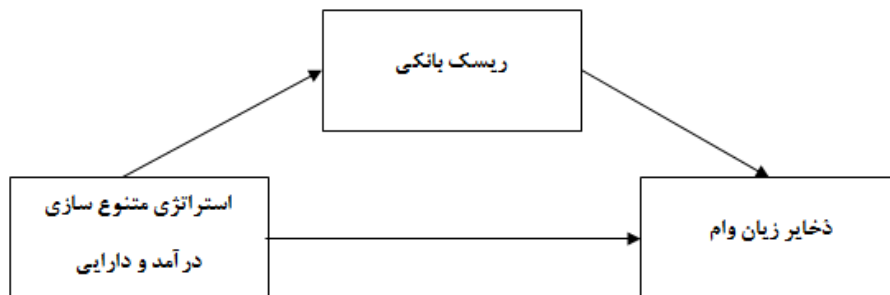
روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف از نوع پژوهش‌های کاربردی است؛ زیرا نتایج آن به‌طور مستقیم به استفاده‌کنندگان اطلاعات حسابداری کمک می‌کند و از نظر ماهیت جزء پژوهش‌های توصیفی-همبستگی است که از یک‌طرف به توصیف وضعیت فعلی می‌پردازد و از طرف دیگر ویژگی‌ها و صفات متغیرها را مطالعه و ارتباط بین متغیرها را از طریق تحلیل رگرسیون بررسی می‌کند. همچنین، از نظر زمان پس رویدادی است؛ زیرا در این پژوهش متغیرها قبلاً به‌دست آمده‌اند و از نظر نوع استدلال استقرایی است؛ زیرا با بررسی مشاهدات جزئی یک نتیجه کلی حاصل می‌کند و از لحاظ تئوری در حوزه پژوهش‌های اثباتی است.

اطلاعات موردنیاز جهت ادبیات پژوهش و مبانی نظری آن از طریق کتاب‌ها، مجلات، مقالات معتبر، پایان‌نامه‌ها و اطلاعات و داده‌های آماری موردنیاز از طریق سایت سازمان بورس اوراق بهادار تهران، داده‌های بانک‌های منتخب با مراجعه به صورت‌های مالی و یادداشت‌های توضیحی، گردآوری شده است. روش گردآوری، جمع‌آوری اسناد و مدارک با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و سایت سازمان بورس است.

فرضیه‌های پژوهش

با توجه به مبانی نظری، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی تأثیر میانجی‌گری متغیر ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی متنوع‌سازی و ذخایر زیان وام، می‌باشد. الگوی مفهومی و فرضیه‌ها با توجه به نقش متغیر میانجی به صورت زیر می‌باشد.

شکل ۱. الگوی مفهومی پژوهش

برای آزمون اثر میانجی‌گری متغیر ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی متنوع‌سازی و ذخایر زیان وام، تجزیه و تحلیل رگرسیون چند متغیره در چارچوب آزمون‌های سوبل و بارون و کنی^۱ (۱۹۸۶) مورد استفاده قرار گرفت. این الگو در پژوهشی توسط کامیابی، شهسواری و سلمانی در سال ۱۳۹۵ مورد استفاده قرار گرفته است. بارون و کنی و لاهیری و کدیا^۲ پیشنهاد نموده است که اثر متغیر میانجی‌گر باید سه شرط زیر را داشته باشد:

شرط اول: متغیر مستقل بایستی بر متغیر وابسته تأثیر داشته باشد. از این رو فرضیه اول و دوم به شرح زیر می‌باشد.

۱- استراتژی متنوع‌سازی درآمد با ذخایر زیان وام بانک‌ها ارتباط معناداری دارد.

۲- استراتژی متنوع‌سازی دارایی با ذخایر زیان وام بانک‌ها ارتباط معناداری دارد.

شرط دوم: متغیر مستقل باید بر متغیر میانجی اثر داشته باشد. بنابراین فرضیه سوم و چهارم به شرح زیر تدوین می‌گردد.

۳- استراتژی متنوع‌سازی درآمد بر ریسک بانکی تأثیر معناداری دارد.

1. Sobel & Baron & Kenny

2. Baron & Kenny & Lahiri & Kedia

۴- استراتژی متنوع‌سازی دارایی بر ریسک بانکی تأثیر معناداری دارد.

شرط سوم: متغیر میانجی بایستی بر متغیر وابسته در یک رگرسیون از متغیر مستقل و متغیر میانجی، بر متغیر وابسته تأثیر داشته باشد. از این رو فرضیه پنجم و ششم به شرح زیر تدوین می‌گردد:

۵- ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی متنوع‌سازی درآمد و ذخایر زیان وام، نقش میانجی‌گری دارد.

۶- ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی متنوع‌سازی دارایی و ذخایر زیان وام، نقش میانجی‌گری دارد.

معرفی متغیرها، چگونگی اندازه‌گیری آن‌ها

۱- متغیر وابسته

مدیریت سود در بانک‌ها که با ذخایر زیان وام اختیاری LLP اندازه‌گیری می‌شود؛ به علت اینکه این ذخایر تأثیر با اهمیتی بر سودها و سرمایه نظارتی بانک‌ها دارد. هدف از این مقررات تعدیل ذخایر زیان وام بانک‌ها برای جبران زیان‌های مورد انتظار آتی در پرتفوی وام آن‌ها است. به تبعیت از پژوهش پترسون و آرون (۲۰۱۸) ذخیره زیان وام اختیاری از طریق باقیمانده مدل زیر اندازه‌گیری می‌شود.

$$LLP_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 EBTP_{i,t} + \beta_2 CAR_{i,t} + \beta_3 NPL_{i,t} + \beta_4 \Delta LOAN_{i,t} + \beta_5 SIZE_{i,t} + \beta_6 \Delta GDP_{i,t} + \beta_7 TYPE_{i,t} + \epsilon_{i,t} \quad (\text{رابطه ۱})$$

که در آن LLP نسبت ذخایر زیان وام به کل دارایی‌های بانک i در سال t ، $EBTP$ نسبت سود قبل از مالیات و ذخایر زیان وام به کل دارایی‌ها، CAR نسبت کفایت سرمایه، NPL وام‌های غیرجاری، $\Delta LOAN$ نرخ رشد خالص وام، $SIZE$ لگاریتم طبیعی دارایی‌ها، ΔGDP تولید ناخالص داخلی است و $TYPE$ نیز متغیری ساختگی می‌باشد که در صورت دولتی بودن بانک برابر با یک و در غیر این صورت صفر است.

۲- متغیر مستقل

- استراتژی متنوع‌سازی درآمد

در این پژوهش به تبعیت از دلپاییترا و لستر (۲۰۱۳) استراتژی متنوع‌سازی درآمد از طریق شاخص تعدیل شده هرفیندال و کریشمن به‌عنوان نماینده کل درآمد عملیاتی (TDIV) استفاده شد. درآمد عملیاتی شامل درآمد سستی و غیرسستی می‌باشد. بنابراین برای اندازه‌گیری درآمد غیرسستی از شاخص تعدیل شده هرفیندال و کریشمن (NDIV) استفاده شده است. IDIV علامت اختصاری تنوع درآمد است که با رابطه TDIV و NDIV اندازه‌گیری می‌شود و حاصل ضرب TDIV و NDIV نشان‌دهنده تنوع درآمد می‌باشد.

$$TDIV = 1 - \left[\left(\frac{NII}{NOI} \right)^2 + \left(\frac{NON}{NOI} \right)^2 \right] \quad \text{رابطه ۲}$$

$$NDIV = 1 - \left[\left(\frac{FEE}{NON} \right)^2 + \left(\frac{TDR}{NON} \right)^2 + \left(\frac{OTR}{NON} \right)^2 \right] \quad \text{رابطه ۳}$$

که در آن NII خالص درآمد بهره بانک‌ها، NON درآمد بدون بهره بانک‌ها، NOI سود خالص و درآمد تأمین مالی برای بانک‌ها، FEE درآمد کمیسیون و کارمزد، TDR درآمد معاملاتی از معاملات ارزی و معاملات اوراق بهادار، OTR سایر درآمدهای غیربهره‌ای است

- استراتژی متنوع‌سازی دارایی

ADIV علامت اختصاری تنوع دارایی است که با رابطه ۴ اندازه‌گیری می‌شود.

$$ADIV = 1 - \left\{ \left(\frac{LOAN}{NOI} \right)^2 + \left(\frac{OEA}{NOI} \right)^2 \right\} \quad \text{رابطه ۴}$$

$LOAN$ وام خالص است، OEA دارایی‌های غیر وامی و NOI درآمد خالص عملیاتی است.

۳- متغیر میانجی یا واسطه‌ای

ریسک بانکی (RISK) رابطه بین متنوع‌سازی و مدیریت سود مبتنی بر LLP را توضیح می‌دهد. به پیروی از پژوهش پیرو کبیر و همکاران^۱ (۲۰۱۵) ریسک بانکی با استفاده از ZSCORE اندازه‌گیری می‌شود.

$$ZSCORE_{i,t} = \frac{(ROA_{i,t} + \frac{E}{A_{i,t}})}{\sigma_{ROA_{i,t}}} \quad \text{رابطه ۵}$$

که در آن ROA بازده دارایی‌ها، $\frac{E}{A_{i,t}}$ حقوق صاحبان سهام تقسیم‌بر کل دارایی‌ها و $\sigma_{ROA_{i,t}}$ انحراف استاندارد بازده دارایی‌ها است.

۴- متغیرهای کنترلی

اندازه بانک (SIZE) که با لگاریتم کل دارایی‌ها اندازه‌گیری می‌شود.
رشد دارایی (AGROW) که به رشد سرمایه‌گذاری بانک اشاره دارد و به‌عنوان تغییر سالانه در کل دارایی‌ها اندازه‌گیری می‌شود.
ارزش ویژه بانک (EQUITY) که با استفاده از نسبت حقوق صاحبان سهام به کل دارایی‌ها محاسبه می‌شود.
نقدینگی (LIQ) که به‌عنوان سرعت و سهولت تبدیل دارایی‌ها به پول نقد تعریف می‌شود و با کل وجه نقد به کل دارایی‌ها اندازه‌گیری می‌شود.
دوره بحران (CRISIS) که سه معیار زیر نشان‌دهنده وجود بحران مالی در شرکت است (اعتمادی عبدلی، ۱۳۹۴):
۱. زیان مالی در سه سال متوالی (زیان عملیاتی، زیان خالص یا زیان انباشته) (جانتادج، ۲۰۰۶).
۲. سود تقسیمی هر سال نسبت به سال قبل، بیش از ۴۰ درصد کاهش پیدا کرده باشد (جانتادج، ۲۰۰۶).

۳. مشمول ماده ۱۴۱ قانون تجارت باشد (بر اثر زیان‌های وارد شده دست کم ۵۰ درصد سرمایه شرکت از بین رفته باشد.)
چنانچه شرکتی یکی از این سه شرط بالا را داشته باشد دارای بحران محسوب می‌شود. به شرکت‌هایی که بحران مالی دارند مقدار ۱ و در غیر این صورت مقدار صفر داده می‌شود.

الگوی رگرسیونی پژوهش

برای بررسی اثر تنوع درآمد و دارایی بر مدیریت سود با استفاده از LLP اختیاری و نقش واسطه‌ای ریسک بانک از سه رابطه ۶، ۷ و ۸ استفاده شده است:

$$LLP_{i,t} = \beta_0 + \alpha_1 IDIV_{i,t} + \alpha_2 ADIV_{i,t} + \alpha_3 CONTROLS_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad \text{(رابطه ۶)}$$

$$RISK_{i,t} = \alpha_0 + \alpha_1 IDIV_{i,t} + \alpha_2 ADIV_{i,t} + \alpha_3 CONTROLS_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad \text{(رابطه ۷)}$$

$$LLP_{i,t} = \sigma_0 + \alpha_1 IDIV_{i,t} + \alpha_2 ADIV_{i,t} + \sigma_2 RISK_{i,t} + \alpha_3 CONTROLS_{i,t} + \varepsilon_{i,t} \quad \text{(رابطه ۸)}$$

که در آن‌ها LLP مدیریت سود از طریق ذخیره زیان وام اختیاری، $RISK$ ریسک بانکی، $IDIV$ تنوع درآمد که با $TDIV$ و $NDIV$ اندازه‌گیری می‌شود، $ADIV$ تنوع دارایی و $\varepsilon_{i,t}$ مقادیر خطای الگو است

یافته‌های پژوهش

نتایج تخمین رگرسیون فرضیه‌های تحقیق در حداقل ۱، ۲ و ۳ آورده شده است:

جدول ۱. تخمین نهایی الگوی رگرسیونی اول (متغیر وابسته: ذخایر زیان وام)

متغیرها	ضرایب	انحراف استاندارد ضرایب	آماره t	سطح معناداری
تنوع درآمد	۰.۵۱۴	۰.۰۸۵	۶.۰۲۷	۰.۰۰۰
تنوع دارایی	۰.۰۵۹	۰.۰۲۰	۲.۹۲۰	۰.۰۰۴
اندازه بانک	-۰.۰۰۱	۰.۰۰۶	-۰.۱۸۶	۰.۸۵۲
رشد دارایی	-۰.۰۱۳	۰.۰۲۷	-۰.۵۰۵	۰.۶۱۴
ارزش ویژه	۰.۲۴۵	۰.۱۲۵	۱.۹۵۲	۰.۰۵۵
نقدینگی	-۰.۷۴۹	۰.۱۷۹	-۴.۱۷۵	۰.۰۰۰
بحران مالی	۰.۰۱۶	۰.۰۰۵	۲.۸۴۱	۰.۰۰۶
عرض از میدا	۰.۰۱۳	۰.۰۰۶	۲.۲۵۱	۰.۰۲۷
سایر آماره‌های اطلاعاتی				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰.۵۲۷			
آماره فیشر و سطح معناداری آن	(۰.۰۰۰)۶.۵۱۶			
دوربین واتسون ^۱	۱۶۶۵			

مشاهده می‌شود که استراتژی متنوع‌سازی از دو متغیر متنوع‌سازی درآمد و دارایی تشکیل شده است که هر دو دارای ضرایب مثبت و سطح معناداری کمتر از ۵ درصد هستند از این رو می‌توان گفت که استراتژی متنوع‌سازی ارتباط مستقیم و معناداری با ذخایر زیان وام دارد. ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۵۲ درصد می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای مستقل و کنترلی موجود در الگو توانسته‌اند ۵۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند. آماره فیشر برابر با ۶.۵۱۶ و سطح معناداری آن کمتر از ۵ درصد می‌باشد، از این رو می‌توان گفت که الگوی برازش شده از اعتبار کافی برخوردار است. همچنین، آماره دوربین واتسون ۱۶۶۵ می‌باشد که مابین ۱.۵ و ۲.۵ است و نشان از برازش مطلوب الگو است.

جدول ۲. تخمین نهایی الگوی رگرسیونی دوم (متغیر وابسته: ریسک بانکی)

متغیرها	ضرایب	انحراف استاندارد ضرایب	آماره t	سطح معناداری
تنوع درآمد	۰.۳۲۸	۰.۰۸۴	۳.۸۹۹	۰.۰۰۰
تنوع دارایی	۰.۰۴۶	۰.۰۲۰	۲.۲۲۳	۰.۰۲۹
اندازه بانک	۰.۱۹۶	۱.۲۵۷	۰.۱۵۶	۰.۸۷۵
رشد دارایی	-۰.۰۲۲	۰.۰۰۶	-۳.۴۴۹	۰.۰۰۰
ارزش ویژه	-۰.۳۰۸	۰.۱۰۴	-۲.۹۵۹	۰.۰۰۴
نقدینگی	-۰.۰۸۵	۰.۰۳۷	-۲.۲۸۳	۰.۰۲۵
بحران مالی	۰.۰۳۰	۰.۰۰۸	۳.۶۸۲	۰.۰۰۰
عرض از میدا	۰.۰۵۴	۰.۰۲۶	۲.۰۱۱	۰.۰۴۸
سایر آماره‌های اطلاعاتی				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰.۵۸۳			
آماره فیشر و سطح معناداری آن	(۰.۰۰۰)۸.۹۸۵			
دوربین واتسون	۲.۰۳۹			

مشاهده می‌شود که استراتژی متنوع‌سازی از دو متغیر متنوع‌سازی درآمد و دارایی تشکیل شده است که هر دو دارای ضرایب مثبت و سطح معناداری کمتر از ۵ درصد هستند از این رو می‌توان گفت که استراتژی متنوع‌سازی ارتباط مستقیم و معناداری با ریسک بانکی دارد. ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۵۸ درصد می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای مستقل و کنترلی موجود در الگو توانسته‌اند ۵۸ درصد از تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند. آماره فیشر برابر با ۸.۹۸۵ و سطح معناداری آن کمتر از ۵ درصد می‌باشد. از این رو می‌توان گفت که الگوی برازش شده از اعتبار کافی برخوردار است. همچنین آماره دوربین واتسون ۲.۰۳۹ می‌باشد که مابین ۱.۵ و ۲.۵ است و نشان از برازش مطلوب الگو است.

جدول ۳. تخمین نهایی الگوی رگرسیونی سوم (متغیر وابسته: ذخایر زیان وام)

متغیرها	ضرایب	انحراف استاندارد ضرایب	آماره t	سطح معناداری
تنوع درآمد	۰.۰۲۰	۰.۰۲۶	۰.۷۸۷	۰.۴۳۳
تنوع دارایی	۰.۱۴۴	۰.۳۱۹	۰.۴۵۲	۰.۶۵۲
ریسک بانک	۰.۰۵۷	۰.۰۱۹	۲.۹۱۱	۰.۰۰۵
اندازه بانک	-۰.۰۶۳	۰.۰۳۱	-۲.۰۰۹	۰.۰۵۱
رشد دارایی	-۰.۰۱۹	۰.۰۲۹	-۰.۶۶۵	۰.۵۰۸
ارزش ویژه	-۰.۲۸۷	۰.۱۳۲	-۲.۱۶۲	۰.۰۳۴
نقدینگی	-۰.۷۴۴	۰.۱۸۴	-۴.۰۴۰	۰.۰۰۰
بحران مالی	۰.۰۱۴	۰.۰۰۵	۲.۸۵۷	۰.۰۰۵
عرض از مبدا	۰.۵۱۲	۰.۱۷۹	۲.۸۵۸	۰.۰۰۶
سایر آماره‌های اطلاعاتی				
ضریب تعیین تعدیل شده	۰.۵۲۲			
آماره فیشر و سطح معناداری آن	(۰.۰۰۰)۶.۰۸۱			
دوربین واتسون	۱.۷۰۳			

مشاهده می‌شود که استراتژی متنوع‌سازی (تنوع درآمد و تنوع دارایی) هر دو دارای سطح معناداری بیش از ۵ درصد هستند از این رو می‌توان گفت که ریسک بانکی (چون دارای سطح معناداری کمتر از ۵ درصد است) نقش میانجی‌گری را ایفا می‌کند. ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۵۲ درصد می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای مستقل و کنترلی موجود در الگو توانسته‌اند ۵۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را توضیح دهند. آماره فیشر برابر با ۶.۰۸۱ و سطح معناداری آن کمتر از ۵ درصد می‌باشد از این رو می‌توان گفت که الگوی برازش شده از اعتبار کافی برخوردار است. همچنین، آماره دوربین واتسون ۱.۷۰۳ می‌باشد که مابین ۱.۵ و ۲.۵ است و نشان از برازش مطلوب الگو است.

جدول ۴. خلاصه یافته‌ها

نتیجه	معیار	فرضیه
پذیرش	تنوع بخشی درآمد	فرضیه اول: استراتژی متنوع‌سازی با ذخایر زیان وام رابطه دارد.
پذیرش	تنوع بخشی دارایی	
پذیرش	تنوع بخشی درآمد	فرضیه دوم: استراتژی متنوع‌سازی با ریسک بانکی رابطه دارد.
پذیرش	تنوع بخشی دارایی	
پذیرش	تنوع بخشی درآمد	فرضیه سوم: ریسک بانکی بر رابطه بین استراتژی متنوع‌سازی و ذخایر زیان وام، نقش میانجی‌گری دارد.
پذیرش	تنوع بخشی دارایی	

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

این پژوهش شکاف موجود در ادبیات موضوع را با بررسی تجربی اثر استراتژی‌های متنوع‌سازی درآمد و دارایی بر مدیریت سود از نوع ذخیره زیان وام اختیاری (LLP) و نقش ریسک بانکی به‌عنوان متغیر میانجی مورد واکاوی قرار داده است. به‌طور خاص این پژوهش، استراتژی‌های مهم داخلی مانند تنوع درآمد و دارایی را علاوه بر سایر استراتژی‌های منجر به دست‌کاری سود بانکی را هدف‌گذاری نموده است. این موضوع به‌ویژه در بخش بانکداری به‌عنوان محیطی مساعد برای دست‌کاری سود در اقتصادهای نوظهور مطرح می‌باشد. از دیدگاه نظری این پژوهش به درک استراتژی تنوع‌بخشی در حوزه بانکداری با آشکار نمودن هزینه‌هایی که می‌تواند به شیوه‌های مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام اختیاری LLP منجر شود، معطوف خواهد بود. یافته‌های این پژوهش، اثرات مستقیم و غیرمستقیم استراتژی‌های مختلف تنوع‌بخشی بر مدیریت سود بانک‌ها را نشان می‌دهد.

نتایج فرضیه‌های اول و دوم نشان می‌دهد که هر دو استراتژی متنوع‌سازی درآمد و دارایی دارای اثر مثبت و معناداری بر مدیریت سود مبتنی بر LLP می‌باشند. این یافته‌ها شواهدی را ارائه می‌دهند که حتی در سازمان‌های بسیار نظارتی مانند صنعت بانکداری، تنوع فعالیت‌ها می‌تواند دست‌کاری سود مبتنی بر LLP را تشدید نماید. این استراتژی‌ها اثرات منحصربه‌فرد و مشترکی بر مدیریت سود مبتنی بر LLP دارند. یافته‌های این پژوهش با پژوهش انجام شده توسط بن رجب و مرزکی (۲۰۲۴) هم راستا می‌باشد. همچنین نتایج فرضیه‌های سوم و چهارم نشان می‌دهد که استراتژی متنوع‌سازی درآمد و دارایی دارای اثر مثبت و معناداری بر ریسک بانکی می‌باشد. از این رو با تأیید این فرضیه استفاده از ریسک بانکی به‌عنوان متغیر میانجی مطابق با پژوهش بارون و کنی (۱۹۸۶) خللی ایجاد نخواهد کرد. نتایج این فرضیه‌ها با پژوهش انجام شده توسط آلون و همکاران (۲۰۲۱) و عمار و بوقرار (۲۰۱۹) همسو می‌باشد. آن‌ها به این نتیجه رسیدند که بانک‌هایی که فعالیت‌های متنوع شده غیرسنتی را گسترش می‌دهند ساختار پیچیده‌ای دارند که نوسان درآمدی و ریسک بانکی را افزایش می‌دهد. این نتایج با پژوهش‌های انجام شده توسط وانگ و لین (۲۰۲۱)، مودوالحق و همکاران (۲۰۲۳) هم‌راستا نمی‌باشد. آن‌ها در پژوهش خود ثابت کردند که تنوع‌بخشی درآمد و دارایی با کاهش ریسک بانکی همراه بوده است. در فرضیه‌های پنجم و ششم تأثیر نقش میانجی ریسک بانکی و بررسی اثرات غیرمستقیم تنوع‌سازی بر مدیریت سود مبتنی بر LLP، مورد بررسی قرار گرفته است. یافته‌ها حاکی از آن است که استراتژی‌های متنوع‌سازی از طریق متغیر میانجی ریسک بانکی دارای اثر غیرمستقیم و معناداری بر مدیریت سود مبتنی بر LLP می‌باشد. نتایج این پژوهش با یافته‌های بن رجب و مرزکی (۲۰۲۴)

هم‌راستا می‌باشد. آن‌ها در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که افزایش ریسک بانکی بر مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام تأثیر مثبت می‌گذارد.

تحلیل کلی نتایج نشان می‌دهد که اثرات مستقیم و غیرمستقیم استراتژی‌های متنوع‌سازی در صنعت بانکداری با دست‌کاری در سود همراه می‌باشد. البته انگیزه این شیوه‌ها همان‌طور که در مبانی نظری بیان شد عمدتاً به دلیل سطح بالای عدم‌تقارن اطلاعاتی در بخش بانکی است (مرسنی و عثمان، ۲۰۱۶) که ناشی از پیچیدگی و گسترش جغرافیایی فعالیت‌های بانکی است که به نوبه خود، مشکلات عدم‌تقارن اطلاعات و قدرت اختیاری مدیران در بانک‌های متنوع را تشدید می‌کند (آمیدو و کوپپر، ۲۰۱۵). بنابراین، سطوح بالاتر تنوع بانکی ممکن است با فراهم کردن فرصت‌هایی برای دست‌کاری بیشتر سود مبتنی بر LLP بر کیفیت اطلاعات حسابداری تأثیر بگذارد. در واقع، پیچیدگی بانک مستلزم منابع و تخصص بیشتری برای بررسی درآمدهای حاصل از فعالیت‌های مختلف است که پتانسیل دست‌کاری سود را افزایش می‌دهد. این یافته‌ها تأکید دارد که مقامات نظارتی با توجه به افزایش مدیریت سود مبتنی بر ذخیره زیان وام اختیاری LLP، باید الزامات گزارش‌دهی را به‌طور قابل ملاحظه‌ای افزایش دهند. علاوه بر این، قانون‌گذاران در حوزه بانکی باید به دقت سطوح ریسک را در این حوزه نظارت نمایند. بهبود شفافیت و کیفیت گزارش‌دهی بانک‌ها انتظاراتی است که از سوی سپرده‌گذاران، سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان بین‌المللی و مؤسسات رتبه‌بندی دنبال خواهد شد. نتایج تجربی این پژوهش برای قانون‌گذاران و مدیران بانک‌ها از اهمیت بالایی برخوردار است. با توجه به شواهد به‌دست آمده، مدیران بانک‌ها باید در انتخاب استراتژی‌های متنوع‌سازی تأثیر واسطه‌ای ریسک را در نظر داشته باشند. در واقع آن‌ها باید یک مدیریت ریسک محتاطانه را اجرا نمایند. سطح بهینه از تنوع که درآمد بانک‌ها را بدون ایجاد درآمد اضافی افزایش می‌دهد موضوعی است که مدیران باید در نظر داشته باشند.

منابع و مأخذ

الف. فارسی

ابراهیمی، سید کاظم؛ شهریاری، مه‌ری و مهمان نواز، سهیلا. (۱۳۹۵). *بررسی تأثیر تنوع درآمدی بر عملکرد بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران*. فصل‌نامه دانش مالی تحلیل اوراق بهادار، ۳۰(۹)، ۶۷-۷۵.

- اعتمادی، حسین و عبدلی، لیلا. (۱۳۹۵). هموارسازی سود و عملکرد قیمت سهام در بحران مالی. فصل‌نامه حسابداری مالی، ۷ (۲۵)، ۲۸-۱.
- بدری، احمد و زمان‌زاده، حمید. (۱۳۹۶). تحلیل آثار ناترازی ترازنامه نظام بانکی بر متغیرهای پولی و راهکارهای تعدیل این ناترازی. فصل‌نامه پژوهش‌های پولی و بانکی، ۱۰ (۳۴)، ۶۲۱-۶۲۱.
- ثقفی، علی؛ بولو، قاسم و دانا، محمد مهدی. (۱۳۹۴). رابطه بین کیفیت سود و عدم تقارن اطلاعات. تحقیقات تجربی حسابداری، ۴ (۱۶)، ۱۶-۱.
- حیاوی، مرضیه و محقق، محمدرضا. (۱۴۰۲). ارزیابی ارتباط بین ساختار مالکیت، متنوع‌سازی و عملکرد بانک در بانک‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. پنجمین کنفرانس ملی و دومین کنفرانس بین‌المللی الگوهای نوین مدیریت کسب‌وکار در شرایط ناپایدار. تهران.
- رحیمی، حسین و کوشکی، خدیجه. (۱۳۹۷). بررسی کارایی متنوع‌سازی و اثرات آن بر عملکرد بانک‌های فعال در بورس اوراق بهادار تهران. نخستین همایش ملی مدیریت و اقتصاد با رویکرد اقتصاد مقاومتی، مشهد.
- صفدری، مهدی؛ جاوید، داریوش و همت فر، محمود. (۱۳۹۵). تعیین تأثیر بانک‌ها و مؤسسات مالی از ذخیره زیان وام اختیاری در بورس اوراق بهادار تهران. کنفرانس بین‌المللی مدیریت و حسابداری. تهران
- عباس‌زاده، محمدرضا و عارفی اصل، سولماز. (۱۳۹۴). مروری بر مفهوم کیفیت سود و طبقه‌بندی معیارهای آن. نشریه حسابداری و منافع اجتماعی. ۵ (۲)، ۹۳-۱۱۰.
- قادری، کاوه و قادری، صلاح‌الدین. (۱۳۹۶). بررسی تأثیر استراتژی متنوع‌سازی بر ریسک ورثکستگی شرکت‌ها. دانش حسابداری مالی، ۴ (۴)، ۱۳۷-۱۱۹.
- قلی‌زاده، محمد حسن؛ اکبری، محسن؛ فرخنده، مهسا و حبیبی، محمد. (۱۴۰۰). تأثیر استراتژی‌های تنوع درآمدی بر قدرت بازاری نظام بانکی. مدیریت دارایی و تأمین مالی، ۹ (۳)، ۸۹-۱۰۴.
- کریمی پور سریزدی، سعید. (۱۳۹۷). مروری بر بحران عدم کفایت سرمایه بانک‌ها و بررسی راهکارهای برون‌رفت از آن. مجله حسابداری، ۳۱۴، ۲۹-۲۷.
- کریمی، رهنمای رودپشتی. (۱۳۹۴). سوگیری‌های رفتاری و انگیزه‌های مدیریت سود. مجله دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، ۱۵، ۳۱-۱۴.

- کمالیان، نسا؛ پور شهبابی، فرشید و نظری، عظیم. (۱۳۹۹). *نقش بحران بانکی در اثرگذاری تنوع درآمدی بر سودآوری صنعت بانکداری در ایران*. دانش مالی تحلیل اوراق بهادار، ۱۳(۴۸)، ۱۶۴-۱۴۹.
- گودرزی فراهانی، یزدان؛ مرسلی ارزنق، زلیخا و مهرآرا، محسن. (۱۴۰۳). *بررسی رابطه متنوع‌سازی منابع و مصارف بانکی و ریسک سیستمی*. راهبرد مدیریت مالی، ۱۲(۳)، ۲۷-۵۲.
- بزرگ اصل، موسی؛ اکبری ماسوله، علیرضا؛ محقق نیا، محمدجواد و تقوی فرد، محمدتقی. (۱۳۹۶). *بررسی اثر تنوع‌گرایی دارایی و تسهیلات بانک‌ها بر بازده بانکی (مورد مطالعه: بانک‌های خصوصی در ایران)*. مهندسی مالی و مدیریت اوراق بهادار (مدیریت پرتفوی)، ۸(۳۰)، ۲۰۱-۲۱۲.
- میمنت، محمدرضا و گراوند، تورج. (۱۴۰۲). *رابطه متنوع‌سازی درآمد با سوددهی و ثبات بانک‌ها در شرایط ریسک با رویکرد مقایسه‌ای (شرایط بحران سلامت)*. فصل‌نامه رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، ۷(۲۵)، ۱۳۶۷-۱۳۵۱.

ب. انگلیسی

- Abuzayed, B., Al-Fayoumi, N., & Molyneux, P. (2018). *Diversification and Bank Stability in the GCC*. Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 57(C), 17-43.
- Adem, M. (2023). *Impact of Income Diversification on Bank Stability: A Cross-Country Analysis*. Asian Journal of Accounting Research, 8(2), 133-144.
- Ahmed, A., Madobi, S.M., Mafindi, A.M. & Nuhu, A. (2021). *Corporate Diversification, Managerial Shareholding and Accrual-based Earnings Management: Evidence from Nigeria*. African Journal of Business and Economic Research, 16(4), 291-310.
- AlKhouri, R., & Arouri, H. (2019). *The Effect of Diversification on Risk and Return in Banking Sector: Evidence from the Gulf Cooperation Council Countries*. International Journal of Managerial Finance, 15(1), 100-128.
- Alouane, N., Kahloul, I., & Grira, J. (2021). *The Trilogy of Ownership, Income Diversification and Performance Nexus: Empirical Evidence from Tunisian Banks*. Finance Research Letters, 45(C), 102180.
- Amidu, M., & Kuiper, R. (2015). *Earnings Management, Funding & Diversification Strategies of Banks in Africa*. Accounting Research Journal, 28(2), 172-194.
- Ammar, N., & Boughrara, A. (2019). *The Impact of Revenue Diversification on Bank Profitability and Risk: Evidence from MENA Banking Industry*. Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies, 12(1), 36-70.

Beaver, W.H., Mc Nichols, M.F., & Nelson, K.K. (2003). *Management of the Loss Reserve Accrual and the Distribution of Earnings in the Property-casualty Insurance Industry*. Journal of Accounting and Economics, 35(3), 347–376.

Ben Rejeb, N., & Merzki, N. (2024). *The Mediating Effect of Bank Risk on the relationship between Diversification Strategies and Discretionary Loan Loss Provisions*. Journal of Financial Reporting and Accounting, ahead-of-print(ahead-of-print). DOI 10.1108/JFRA-07-2023-0428.

Ben Rejeb, M., Lassoued, N., & Sassi, A. (2018). *Financial Reporting Timeliness and the Value Relevance of Earnings: Evidence from Banks in the MENA Countries*. The International Trade Journal, 33(3), 277-301.

Burch, T.R., & Nanda, V. (2003). *Divisional Diversity and the Conglomerate Discount: Evidence from Spinoffs*. Journal of Financial Economics, 70(1), 69-98.

Campa, D., & Camacho-Miñano, M.D.M. (2014). *Earnings Management among Bankrupt Non-listed Firms: Evidence from Spain*. Spanish Journal of Finance and Accounting, 43(1), 3-20.

Cimini, R. (2015). *How has the Financial Crisis Affected Earnings Management? A European Study*. Applied Economics, 47(3), 302-317.

Financial Crisis Inquiry commission. (2011). *Final Report of the National Commission on the Causes of the Financial and Economic Crisis in the United States*. featured commission publications, Official Government Edition, Y 3.2: F 49/2/C 86.

Hidayat, W.Y., Kakinaka, M., & Miyamoto, H. (2012). *Bank Risk and Non-interest Income Activities in the Indonesian Banking Industry*. Journal of Asian Economics, 23(4), 335-343.

Iskandar-Datta, M., & McLaughlin, R. (2007). *Global Diversification: Evidence from Corporate Operating Performance*. Corporate Ownership and Control, 4(4), 228-242.

Jantadej, P. (2006). *Using the Combination of Cash Flow Components to Predict Finance Distress*. Ph. D. Thesis. The Graduate College at the University of Nebraska, Lincoln. AAI3216429. <https://digitalcommons.unl.edu/dissertations/AAI3216429>

Kim, H., Batten, J. A., & Ryu, D. (2020). *Financial Crisis, Bank Diversification, and Financial Stability: OECD Countries*. International Review of Economics and Finance, 65(C), 94-104.

Kosmidou, K. (2008). *The Determinants of Banks' Profits in Greece during the period of EU Financial Integration*. Managerial Finance, 34(3), 146-159.

Liang, J.N., & Rhoades, S.A. (1991). *Asset Diversification, Firm Risk & Risk-based Capital Requirements in Banking*. Review of Industrial Organization, 6(1), 49-59.

Mamatzakis, E., Pegkas, P., & Staikouras, C. (2023). *The Impact of Debt, Taxation and Financial Crisis on Earnings Management: the case of Greece*. Managerial Finance, 49(1), 110-134.

Masud, M.H., Anees, F., & Ahmed, H. (2017). *Impact of Corporate Diversification on Earnings Management*. Journal of Indian Business Research, 9(2), 82-106.

Mersni, H., & Othman, H.B. (2016). *The Impact of Corporate Governance Mechanisms on Earnings Management in Islamic Banks in the Middle East Region*. Journal of Islamic Accounting and Business Research, 7(4), 318-348.

Moudud-Ul-Huq, S., Ashraf, B.N., Gupta, A.D. and Zheng, C. (2018). *Does bank diversification heterogeneously affect performance and risk-taking in ASEAN emerging economies?*. Research in International Business and Finance, 46(C), 342-362.

Muljono, D.R., & Suk, K.S. (2018). *Impacts of Financial Distress on Real and Accrual Earnings Management*. Jurnal Akuntansi, 22(2), 222-238.

Nguyen, H.P.T., Tran, N.M. & Pham, V.M. (2023). *The Impact of Size on Income Diversification: An Empirical Study on Commercial Banks in Vietnam*. Future Business Journal, 9(1), 1-10.

Nguyen, T.L.A. (2018). *Diversification and Bank Efficiency in six ASEAN Countries*. Global Finance Journal, 37(c), 57-78.

Ochenge, R. (2022). *The Effect of Revenue Diversification on Bank Profitability and Stability during the COVID -19 Pandemic*. KBA Centre for Research on Financial Markets and Policy Working Paper Series, 59, <https://hdl.handle.net/10419/249559>.

Park, S.Y., & Shin, H. (2023). *Global Diversification, Real Earnings Management, and Future Performance: Evidence from Korea*. Emerging Markets Finance and Trade, 59(9), 3024-3035.

Pratiwi, C., Suprasto, H., Sari, M., & Ariyanto, D. (2022). *The Effect of Financial Distress on Earning Management Practices using Classification Shifting: The Moderating Effect of Good Corporate Governance*. Accounting, 8(2), 187-196.

Quttainah, M.A., Song, L., & Wu, Q. (2013). *Do Islamic Banks Employ Less Earnings Management?*. Journal of International Financial Management & Accounting, 24(3), 203-233.

Rodríguez-Perez, G., & Van Hemmen, S. (2010). *Debt, Diversification and Earnings Management*. Journal of Accounting and Public Policy, 29(2), 138-159.

Schreiber, B.Z. (2024). *The Impact of Revenue Diversification on Profitability, Capital, and Risk in US Banks by Size*. The North American Journal of Economics and Finance, 69(A), 102000.

Teclazion, M. (2023). *Diversification and Earnings Management at US Bank Holding Companies*. Journal of Accounting and Finance, 23(3), 141-157.

Wang, C., & Lin, Y. (2021). *Income Diversification and Bank Risk in Asia Pacific*. The North American Journal of Economics and Finance, 57(2), 101448.

Zouaui, H., & Zoghlami, F. (2023) *What do we know about the impact of income diversification on bank performance? A systematic literature review*. Journal of Banking Regulation, 24(May), 286–309.